तथा मोहः प्रमादश्च निद्रा तन्द्रा प्रबोधिता। कथञ्चिदभिवर्त्तन्ते विज्ञेयास्तामसा गुणाः।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि शुकानुप्रश्ने सप्तचत्वारिंशदधिकद्विशतोऽध्यायः॥ २४७॥
॥ व्यास उवाच ॥ मनो विसृजते भावं बुद्धिरध्यवसायिनी। हृदयं प्रियाप्रिये वेद त्रिविधा कर्म्मवेदना।
इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यः परमं मनः। मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा परो मतः। ९००
बुद्धिरात्मा मनुष्यस्य बुद्धिरेवात्मनात्मनि। यदा विकुरुते भावं तदा भवति सा मनः।
इन्द्रियाणां पृथग्भावाद्बुद्धिर्विक्रियते ह्यतः। शृण्वती भवति श्रोत्रं स्पृशती स्पर्श उच्यते।
पश्यती भवते दृष्टीरसती रसनं भवेत्। जिघ्रती भवति घ्राणं बुद्धिर्विक्रियते पृथक्।
इन्द्रियाणि तु तान्याहुस्तेष्वदृश्योऽधितिष्ठति। तिष्ठन्ती पुरुषे बुद्धिस्त्रिषु भावेषु वर्त्तते।
कदाचिल्लभते प्रीतिं कदाचिदपि शोचति। न सुखेन न दुःखेन कदाचिदिह युज्यते। ९००५
सेयं भावात्मिका भावांस्त्रीनेतानतिवर्त्तते। सरितां सागरो भर्त्ता महावेलामिवोर्म्मिमान्।
यदा प्रार्थयते किञ्चित्तदा भवति सा मनः। अधिष्ठानानि वै बुद्ध्या पृथगेतानि संस्मरेत्।
इन्द्रियाण्येव मेध्यानि विजेतव्यानि कृत्स्नशः। सर्व्वाण्येवानुपूर्व्व्येण यद्यदाऽनुविधीयते।
अविभागगता बुद्धिर्भावैर्म्मनसि वर्त्तते। ये चैव भावा वर्त्तन्ते सर्व्व एवैव ते त्रिषु।
अन्वर्थाः सम्प्रवर्त्तन्ते रथनेमिमरा इव। प्रदीपार्थं मनः कुर्य्यादिन्द्रियैर्बुद्धिसत्तमैः। ९०१०
निश्चरद्भिर्यथायोगमुदासीनैर्यदृच्छया। एवं स्वभावमेवेदमिति विद्वान्न मुह्यति।
अशोचन्नप्रहृष्यन् हि नित्यं विगतमत्सरः। न चात्मा शक्यते द्रष्टुमिन्द्रियैः कामगोचरैः।
प्रवर्त्तमानैरनघैर्दुष्करैरकृतात्मभिः। तेषान्तु मनसा रश्मीन् यदा सम्यङ्नियच्छति।
तदा प्रकाशतेऽस्यात्मा दीपदीप्ता यथाकृतिः। सर्व्वेषामेव भूतानां तमस्यपगते यथा।
प्रकाशं लभते सर्व्वं तथेदमुपधार्य्यतां। यथा वारिचरः पक्षी न लिप्यति जले चरन्। ९०१५
विमुक्तात्मा तथा योगी गुणदोषैर्न लिप्यते। एवमेव कृतप्रज्ञो न दोषैर्विषयांश्चरन्।
असज्जमानः सर्व्वेषु कथञ्चन न लिप्यते। त्यक्त्वा पूर्व्वकृतं कर्म्म रतिर्यस्य सदात्मनि।
सर्व्वभूतात्मभूतस्य गुणवर्गेष्वसज्जतः। सत्त्वमात्मा प्रसरति गुणान्नापि कदाचन।
न गुणा विदुरात्मानं गुणान् वेद स सर्व्वदा। परिद्रष्टा गुणानाञ्च परिस्रष्टा यथातथं।
सत्त्वक्षेत्रज्ञयोरेतदन्तरं विद्धि सूक्ष्मयोः। सृजतेऽत्र गुणानेक एको न सृजते गुणान्। ९०२०
पृथग्भूतौ प्रकृत्या तौ सम्प्रयुक्तौ च सर्व्वदा। यथा मत्स्योऽद्भिरन्यः स्यात् संप्रयुक्तौ तथैव तौ।
मशकोदुम्बरौ वाऽपि सम्प्रयुक्तौ यथा सह। इषीका वा यथा मुञ्जे पृथक् च सह चैव च।
तथैव सहितावेतावन्योन्यस्मिन् प्रतिष्ठितौ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि शुकानुप्रश्ने अष्टचत्वारिंशदधिकद्विशतोऽध्यायः॥ २४८॥
॥ व्यास उवाच ॥ सृजते तु गुणान् सत्त्वं क्षेत्रज्ञस्त्वनुतिष्ठति। गुणान् विक्रियतः सर्व्वानुदासीनवदीश्वरः।
स्वभावयुक्तं तत्सर्व्वं यदिमान् सृजते गुणान्। ऊर्णनाभिर्यथा सूत्रं सृजते तद्गुणांस्तथा। ९०२५